

"ZUFONGO'YO VA JAHONPOYO" LUG'ATIDA SO'Z TARKIBI

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10266117>

Avriddinov Jobir Musulmon o'g'li

Termiz davlat pedagogika instituti

O'zbek tili va adabiyoti kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya: *"Zufonguyo va Jahonpoyo" lug'ati Hind olimi Sayyid Hasan e'lon qilgan Patna kutubxonasidan ushbu lug'atning qo'lyozmasi topilgan. Uning yana bir nusxasi Toshkent Milliy universiteti kutubxonasidan I. S. Baevskiy tomonidan ro'yxatga olingan. Toshkent qo'lyozmasi asosida va hindcha nusxasini hisobga olgan holda ushbu lug'atning faksimile ilovasi bilan izohli so'zlar ro'yxatini tushuntirish bilan birinchi marta 1974-yilda Moskvada Baevskiy tomonidan nashr etilgan.*

Kalit so'zlar: *"Zufonguyo va Jahonpo'yo" lug'ati, lug'atning tarkibi, lug'atning manba sifatida o'zidan keyingi lug'atlardagi o'rni va ahamiyati.*

"Zufonguyo va Jahonpo'yo" mashhur talqin lug'atlaridan biri bo'lib, tojik-fors madaniyatining ushbu tarixiy bosqichida yuksak mavqe va xususiyatga ega. Bu lug'atning yana bir nomi "Haft baxsh", muallifi Badriddin Ibrohim³¹. "Farhangi Ibrohimiy" (1473), "Tuhfat-us-saodat" (1510), "Muayid-ul-fuzala" (1519), "Mador-ul-afozil" (1593), "Globallashuv madaniyati" lug'atlari mualliflari. " (1608) va boshqalar manba sifatida foydalangan. Ushbu lug'atning mavjudligi lug'atlarda tilga olingan bo'lsa-da, uning asl nusxasi so'nggi yillarda topilgan. Lug'atning yaratilgan yili aniq emas. "Mador-ul-afozil" muallifi "qadimiy kitoblar" manbalari qatoriga "Zufonguyo" lug'atini ham kiritadi.

Aligarxiya universiteti (Hindiston) professori Nazar Ahmad o'zining "Qavvos nomus lug'atida" va "Dastur-ul-afozil" ni o'rganishga bag'ishlangan maqolasida "Zufonguyo" ning 1433-yilgacha yozilganligini qayd etadi. S. I. Baevskiyning yozishicha, «Zufonguyo» lug'atida XIV asrda «Faxri Kavvos lug'ati» dan keyin vujudga kelgan. "Zufonguyo" 5170 ta lug'at so'zlari talqin qilingan nisbatan yirik lug'atlardan biri hisoblanadi. Uning tuzilishi quyidagicha: lug'at yettita katta qismdan (bo'limdan) iborat bo'lib, ularning har biri alohida lug'atni tashkil qiladi. Bo'lim, o'z navbatida, boblarga (turlarga) bo'linadi. Boblar izoh beriladigan so'zning birinchi harfiga ko'ra tartibga solinadi. Janr pastki janrlarga bo'linadi, ular izohli so'zlarning oxirgi harfiga ko'ra kichik janrlarga bo'linadi.

³¹ Бадр ад-дин Иброҳим. Фарҳанги Зафангўйа ва джаханпўйа (Словарь говорящий и мир изучающий); факсимиле рукописи, издание текста, введение, список толкуемых слов, приложения С.И. Баевского. - Москва, 1974 (минбаъд, Зуфонгўё, Ф. сах.)

Muallif shunday izohlangan lug'at so'zlarining tuzilishi, tamoyillari va lug'aviy qatlamlarini ko'rib chiqadi: "...toziy, fors, pahlaviy, dari, yunon, turk va boshqa tillardagi hamma narsa, shaxsga nazar tashladim va Men ulardan ba'zilarini uyga olib keldim va yomon - nimaga erishdim va eshitdim va ko'rdim, men uni to'g'riladim va alohida reja tuzdim va uni qisman va turdagi va dengiz orqali qildim va men uni uzoq emas, qisqa qilishga harakat qildim va uni o'yin va nomiga emas, sudga aylantirdim "Zufonguyo va Jahonpoyo" lug'aviy hujjatini nashr etdim ...".

"Zufonguyo"da so'z ma'nosini tasdiqlovchi misollar juda kam. Badriddin Ibrohim lug'at muqaddimasida leksikografik manbalarni ko'rsatmagan, lekin lug'at maqolalaridan ko'rinib turibdiki, u asosan "Lug'ati furs", "Farhangnoma faxri qavvos", "Nosir Ahmad risolasi" va "Farhangi" lug'atlaridan foydalangan. Firdavsiy".

"ZUFONGOYO VA JAHONPO'YO" LUG'ATINING MANBALARI

O'ylab topingki, dunyo undan naf ko'rsin." "Zufonguyo"ning muqaddimasida manbalar ko'rsatilmagan. Biroq muallifning fikricha, uning davrida lug'atshunoslik rivojlanib, lug'atshunoslik asarlari muhokama qilingan. Uning atrofida tanqidiy fikrlar bildirildi. Do'stlar iltimosiga ko'ra, lug'at tuzish haqida aytib o'tdik. Mana, uning yana bir qismi: "...xalqning qulayligi uchun madaniy qog'oz to'lab, foydasi tegadigan uy quring. Har bir tildan, dengizdan ... va har bir tilning so'zlaridan bo'lgani kabi, alohida til bo'lishi kerak va har bir so'z, bo'limlar va hokazolarning to'g'riligi haqida o'ylash kerak.

Lug'at matnida muallif manba sifatida to'rtta lug'atga murojaat qiladi: Asadi Tusiyning "Furs lug'ati", Fahri Qavvosning "Farhangnoma", Nosir Ahmadning "Risola" va I.S.Baevskiyning "Farhangi Firdavsiy"i. "Zufonguyo" 12 ta holatda "Lugati Furs"ga ishora qilgan. "Zufonguyo" muallifi 25 ta holatda "Farhangi qavvos"ga murojaat qilib, uni manba sifatida ko'rsatadi. "Nosir Ahmad risolasi" lug'atida bir marta tilga olinadi. "Zufonguyo"ning to'rtinchi manbasi "Firdavsiy lug'ati"dir. Lug'atda "Dar Firdavsiy" shaklida tilga olinadi, 21 marta tilga olinadi. Baevskiy nimaga ishora qiladi: Said Nafisiy va Zaleman tuzgan madaniy yozuvlar ro'yxatida "Firdavsiy lug'ati" (shu nomdagi) yo'q. Biroq Firdavsiy «Shohnoma»sining bir necha varianti tayyorlangan bo'lib, ulardan eng mashhuri va eng qadimgisi «Favoid Burkoniy»dir (1419-yil). Said Nafisiy «Burhoni Kote'»ning muqaddimasida tuzgan lug'atlar ro'yxatida «Shohnoma»ning bir qancha lug'atlarini sanab o'tadi. Lekin uning muallifini tilga olmadi.

Muallif lug'at muqaddimasida manbalarni sanab o'tmaydi, lekin lug'at ichidagi ko'plab manbalarga murojaat qiladi. Lekin u to'rtta lug'aviy asarni: Asadi Tusiyning "Lug'ati furs", "Farhangnoma Faxri Qavvos", "Risola Nosir Ahmad", "Firdavsiy lug'ati"ni alohida tilga oladi, ulardan ikkitasi bizning davrimizga yetib kelmagan. "Nosir Ahmad risolasi" keyingi madaniy yozuvlarda "Adot-ul-fuzalo", "Kashf-ul-lug'ot", Sururiyning "Majma-ul-furs"i "Jahongiriy lug'ati"da manba sifatida keltirilgan. XVI asr bibliografiyasida Xoji Xalifaning "An-Nasiriya-fi-lug'at-ul-furs" nomi bilan qayd etilgan. Avvalgi ilmiy adabiyotlarda "Firdavsiy lug'ati" nomli lug'atshunoslik asari bizga ma'lum bo'lmasa-da, "Shohnoma lug'ati"ning mavjudligi lug'atda XV asrgacha tilga olingani ma'lum. Masalan,

“Favoid Burkoniy” qadimgi davrda tuzilgani ma’lum, bizningcha “Favoid Burkoniy” eng ishonchli m lug'atlardan biri hisoblangan, “Adot-ul-” mualliflari undan manba sifatida foydalananganlar. Fuzala”, “Jahongiriy lug'ati”. Quyidagi lug'atlarda "Zufonguyo" eng ishonchli manbalardan biri sifatida nomlanadi:

“Bahr-ul Fozil” (837/1433-1434 yillarda tuzilgan);

«Ibrohimiy madaniyati» (878/1473-1474 yillarda tahrirlangan);

“Tuhfat-us-saodat” (916/1510-1511 yillarda tuzilgan);

«Muattad-ul-fuzalo» (925/1519 yilda tuzilgan);

«Majma-ul-furs» (1008/1600-yilda birinchi nashr, 108/1619-yilda ikkinchi sharh);

“Jahongiriy lug'ati” (1017/1608-1609 y. tahririda);

«Faroid-ul-favoid» (tuzilgan, 17-asrning birinchi yarmi);

“Zufonguyo”ning ba’zi so’zlari “Burhon ko’ta” (1652) lug'atiga kiritilgan bo’lib, bu ikki lug'atni solishtirganda ko’rishimiz mumkin. Biroq “Burhoni ko’ta” muallifi manbalar ro’yxatida “Zufonguyo”ni tilga olmagan.

XVII asrning ikkinchi yarmigacha lug'at yozuvchilarining “Zufonguyo” lug'atidan foydalanishini kuzatish qiyin.

Forscha-turkcha ikki tilli lug'atning (1665) manbalaridan biri «Turk lug'ati» deb atalgan «Zufonguyo» lug'atidan foydalanilgan. Keyingi davrlarda lug'at mualliflari ham ushbu lug'atning izohini sanab o'tganlar. Masalan, V.V.Kushev 19-asr boshlarida yozilgan “Ocherki afganskoi pismennoi kultury” (“Afg'on qo'lyozmalari madaniyati haqida ocherk”) asarida “Zufonguyo” lug'atining ko'p tilli lug'atini yaratishda tasvirlangan. 1228/1813 yillarda Muhammad Iloxayrxon tomonidan ishlab chiqilgan “Ajoib-ul-lug'ot” deb atalgan hind, pushtu, fors va arab tillarida ham ushbu lug'at manba sifatida keltirilgan.

O'tgan asrning 60-yillari boshlarigacha “Zufonguyo va Gyanpoyo” lug'ati yo'qolgan lug'at sifatida qaraldi. 1960-yillarning boshlarida matbuotda bir vaqtning o'zida bir-biri haqida bilmagan ikkita maqola paydo bo'ldi. Hind olimi Sayyid Hasan e'lon qilgan Patna kutubxonasidan ushbu m lug'atning qo'lyozmasi topilgan. Uning yana bir nusxasi Toshkent Milliy universiteti kutubxonasidan I. S. Baevskiy tomonidan ro'yxatga olingan. Toshkent qo'lyozmasi asosida va hindcha nusxasini hisobga olgan holda ushbu lug'atining faksimile ilovasi bilan izohli so'zlar ro'yxatini tushuntirish bilan birinchi marta 1974-yilda Moskvada Baevskiy tomonidan nashr etilgan. Oradan bir necha yil o'tib (1978-yil) Tehronda ushbu lug'atining yana bir qo'lyozmasi topilib, “Panjbaxsh” nomi bilan ro'yxatga olingan. Uning fotonusxasi Rossiya AFP Sankt-Peterburg qo'lyozma bo'limida saqlanadi. Tehron versiyasida urg'uga urg'u beriladi, bu esa izohli so'zni to'g'ri o'qish imkonini beradi.

Tehron qo'lyozmasida muallifning muqaddimasi va ilovasi yo'q. Savol tug'iladi, nega bu lug'at "Panjbaxsh" deb ataladi? Toshkent va hind qo'lyozmalarini sinchiklab o'rganish natijasida I.S.Baevskiy har ikki lug'atning bir xil, ya'ni “Zufongoyo va jahonpo'yo yo'naltirilgan” ekanligini isbotlaydi, ammo hind qo'lyozmasida ayrim boblar birlashtirilib, soni jihatidan birmuncha farq qiladi. izohli so'zlardan iborat. Ushbu lug'atning yana bir nusxasini Germaniyada topish mumkin. Shunday qilib, I. S. Baevskiy shu kungacha

dunyoning mashhur kutubxonalarida ushbu lug'atning 4 ta qo'lyozmasi saqlanganligini isbotlaydi.

Xulosa qilib aytganda, Hindistonda tuzilgan lug'atlarning o'ziga xos xususiyatlaridan biri shundaki, tojik tilining ko'p qo'llaniladigan so'z va iboralari bilan bir qatorda Hindistonning fors tilida so'zlashuvchilarga xos bo'lgan lug'at birliklari ham to'plangan.

ILMIY VA NAZARIY

ADABIYOTLAR:

1.Айнӣ С. Луғати нимтафсилӣ барои забони адабии тоҷик (ба чоп тайёркунандагон К.Айнӣ ва Ҳ.Рауфов). – Дар: Куллиёт, ҷ.12. – Душанбе, 1976.

2.Алишер Навоӣ асарлари тилининг изоҳли луғати, 4-том. – Тошкент, 1983-1985.

3.Аҳадов Ҳ . «Фарҳанги Рашидӣ» ҳамчун асари лексикографӣ. –Душанбе: Дониш, 1981. - 120 саҳ.

4.Баевский С.И. Описание персидских и таджикских рукописей Института народов Азии. Вып.4. Персидские тольковые словари (фарханги). – Москва, 1962.

5.Баевский С.И. Ранняя персидская лексикография X1- XV вв. - Москва, 1989.

6.Бахриддин Дарвеш. “Чароғи ҳидоят”-и Орзӯ ва забони тоҷикии форсӣ. – Душанбе, 1992.

7.Воҳидов А. Аз таърихи луғатнависи тоҷику форс.- Самарқанд: Нашри ДДС, 1980. - 57 саҳ

8.Воҳидов А. Фарҳангшиносии тоҷику форс. - Самарқанд, нашри ДДС, 2006. – 116 с.

9.Воҳидов А. Фарҳангшиносии форсӣ–тоҷикӣ дар асрҳои X-XIX. - Самарқанд: нашри ДДС, 2018.

10. Воҳидов А. “Ғиёс-ул-луғот”-и Муҳаммад Ғиёсиддин ва мавқеи он дар фарҳангшиносии тоҷикӣ-форсӣ. - Самарқанд: Нашри ДДС, 2012. – 139 саҳ.